

*С позиций системного подхода к психодиагностическому обследованию проанализированы основные принципы психологической диагностики. **Ключевые слова:** принципы психологической диагностики, системный подход, системно-структурный подход, пространственно-временная структура психодиагностического обследования, системно-функциональный подход.*

*From the position of system approach to psychodiagnosis survey were analyzed basic foundations psychodiagnostics. **Key words:** foundations psychodiagnostics, system approach, system-structural approach, space-time structure psychodiagnosis survey, system-functional approach.*

УДК 159.922.6: 159.964.21

Макарчук Н.О.

**Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова**

КОНФЛІКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ПЕРЕТВОРЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

Здійснено теоретичний аналіз проблеми конфліктності особистості у контексті виділення і формування особистісних детермінант. Досліджено теоретичні передумови формування особистісних детермінант як психологічних одиниць до перетворення конфліктності особистості в усвідомлений ресурсний потенціал особистісного зростання.

***Ключові слова:** онтогенез, детермінізм, детермінація, особистісні детермінанти, психологічні властивості, конфліктність.*

Онтогенетичний розвиток особистості процес багатоаспектний і складний. Саме з цієї позиції доречним і актуальним, в залежності від кожного етапу розвитку суспільної та індивідуальної історії особистості, як феномену розвитку суспільства, є припущення щодо існування психологічних одиниць у структурі особистості, які відображають загальну картину онтогенезу, обумовлюють його динаміку та впливають на його ефективність.

Формування історії людського суспільства та спроби її обґрунтування, в більшості випадків, здійснюються через аналіз сукупності внутрішніх, суб'єктивних суперечностей у структурі особистості людини, як одиниці суспільства. Визначення і констатація суперечностей виступає одним із загальноновизнаних положень до дослідження процесу розвитку та становлення особистості, так як на кожному етапі суперечності набувають власного змісту, форми виявлення, способів та засобів до їх розв'язання.

Психологічна динаміка впливу суперечностей на особистість має свою специфіку. Так, на перших порах вони не усвідомлюються суб'єктом, а на подальших етапах найчастіше стають об'єктом його самосвідомості, переживаються ним як незадоволення собою, як свідоме активне прагнення до самовдосконалення.

Дослідження природи існування суперечностей як динамічних рушійних сил онтогенетичного розвитку особистості стає необхідним особливо в умовах сучасності. Суперечності розглядаються як рушійні сили становлення особистості та індивідуальності, водночас, не буде помилковою констатація того, що актуальною для психологічної науки виступає проблема визначення сутності поняття „особистісні детермінанти” в контексті конкретизації їхнього взаємозв'язку з суперечностями.

Проблема внутрішньої детермінації поведінки сучасними науковцями визначається крізь призму обґрунтування специфіки свідомості та самосвідомості як основних чинників даного аспекту [1].

Структура самосвідомості та її основні компоненти означаються через систему психологічних особливостей сутність яких носить

суто індивідуальний характер, водночас, на основі аналізу можна виділити наступні:

- уявлення особистості про функціонування власного “ідеального - Я” природа походження якого визначається інтегративними формами фіксації свідомого та несвідомого в структурі особистості, яке детермінує появу моральних інстанцій як першооснов до формування в особистості таких категорій та критеріїв поведінкової активності як совість, обов’язки, відповідальність;

- сформованість інтегративної системи, яка забезпечує усвідомлення особистістю структурних відмінностей та одночасного взаємообумовлення функціонування в єдиній структурі особистості “Я” та її суб’єктивності. Характер даного функціонування забезпечується здатністю особистості до встановлення якісних відмінностей у функціонуванні внутрішнього досвіду та його оцінки з позиції інстанцій “реального - Я” та “ідеального - Я”;

- здатність до адекватної самооцінки, яка обумовлюється реальними ситуаціями життєдіяльності та здатністю особистості до усвідомлення внутрішніх ресурсів як передумов адекватного оцінювання як ситуації, так і самої себе у даній ситуації;

- реалізація внутрішнього досвіду на основі сформованих моральних принципів та критеріїв, що реалізуються особистістю у власних поведінкових актах.

Найчастіше проблема детермінації розглядається в контексті розвитку особистості. Образ, дія і мотив визначаються як детермінанти, що впливають на життя і поведінку всіх індивідів. Однак, означені детермінанти впливають на сприйняття людиною власної особистісної структури, соціальне буття якої породжує новий тип організації психічного життя, в поведінці якої з’являється внутрішній план позначений терміном “свідомість” [1].

Б.Ф.Ломов в ракурсі проблеми детермінації особистості виокремлює основний компонент – особистісна активність, відмічаючи, що соціалізація неподільно пов’язана з індивідуалізацією, що і обумовлює появу самодетермінації, так як особистість не тільки вчиться свідомо організовувати своє власне життя, а й визначати, в тій чи іншій мірі, свій особистий розвиток, у

тому числі і психологічний [4]. Психологічні якості індивіда формуються у життєдіяльності, накладають певний відбиток на його поведінку, на стиль діяльності та спілкування з оточуючими. Звідси, виокремлюється принцип, сутність якого полягає у цілісному пізнанні психічних явищ і передбачає виділення системи детермінант.

Багатоплановість та багаторівневість психічного обумовлюється існуванням значної кількості детермінант, де поряд із причинно-наслідковими зв'язками в їх число входять загальні і спеціальні передумови психічних явищ, зовнішні та внутрішні фактори та ін. Різні детермінанти діють як паралельно, так і послідовно, мають обмежену “зону впливу” та “вагу”. Співвідношення між детермінантами досить рухливе. Рухливість детермінант, їх зміни носять закономірний характер, будучи необхідною умовою розвитку суб'єкта, його психіки і поведінки. Розгляд детермінізму, детермінації і конкретизація психологічної сутності детермінант вимагає встановлення їх специфічних зв'язків, що забезпечить уникнення хибного розуміння даного поняття.

Психологічним та соціальним фоном для встановлення означених спільних характеристик є “особистість” як феномен суспільного розвитку, основною сутнісною категорією якого виступає людина з розвиненою свідомістю та самосвідомістю. Саме структура особистості як цілісне системне утворення, з усією сукупністю соціально значущих психічних властивостей, стосунків та дій індивіда, що склалися у процесі онтогенезу і скеровують його поведінку як поведінку свідомого суб'єкта діяльності та спілкування, надає необхідний науковий матеріал до розуміння одиниці процесу детермінації – особистісної детермінанти. Аналіз місця та структури особистісних детермінант з позиції розуміння цілісності особистості як структури, дозволяє встановити сутність і взаємозв'язок особистісних детермінант з розвитком та становленням особистості (рис.1). Система формування особистісних детермінант та її обґрунтування базується на визнанні їх залежності від специфіки детермінізму як процесу, детермінації як особистісної активності, характерологічних якостей особистості та об'єктивних передумов до становлення особистості.

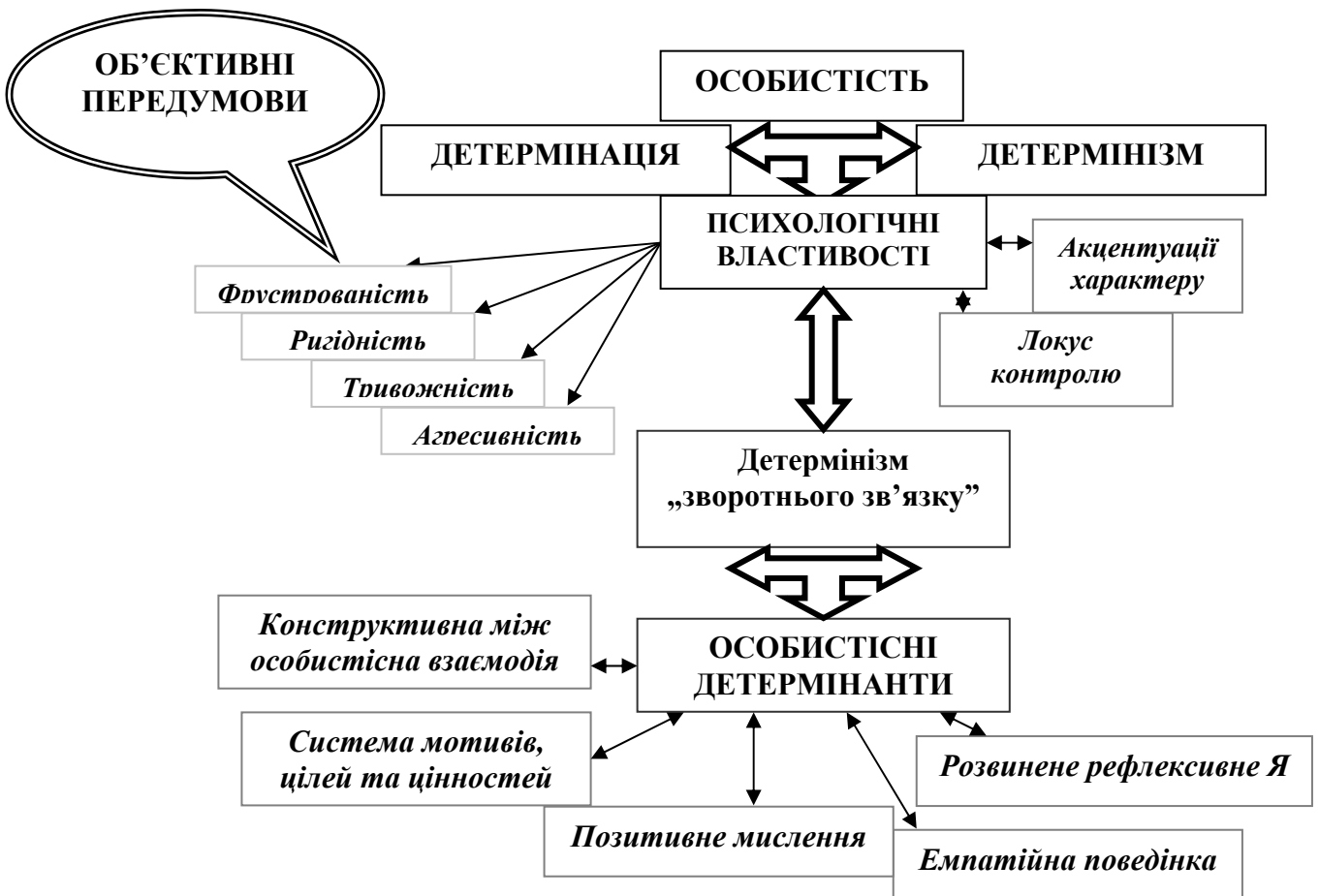

Рис.1. Схема розвитку особистісних детермінант як структурної одиниці особистості.

Цікавим є той факт, що детермінація виступає каузальною або причинною обумовленістю явищ та процесів і обґрунтовується більш детально у визначенні самого детермінізму. З урахуванням даного аспекту доцільно констатувати, що обмеженість типів та видів особистісних детермінант не є правомірною, у запропонованій системі розглядаються детермінанти, які є найбільш актуальними для особистості в різні вікові періоди розвитку, зокрема, на етапі пізньої юності.

Детермінізм визначається як категорія і принцип, згідно з яким дії людини детермінуються, тобто визначаються і обмежуються спадковістю і подіями, які вже мали місце в минулому людини [7].

Психологічна сутність даної категорії визначається як закономірна і необхідна залежність психічних явищ від породжуючих їх факторів. Зокрема, позиції та узагальнення вітчизняних науковців щодо визначення детермінізму, представляють його як дію зовнішніх причин через внутрішні умови та дію внутрішнього через зовнішнє. Можливо у даному контексті мова йде саме про створення історії особистості, дослідженням якої присвячені роботи Л.С.Виготського [2].

Водночас, треба відзначити, що дане визначення є одностороннім і вимагає більшого доповнення за рахунок констатації того факту, що саме діяльність, зокрема, предметна, сприяє двостороннім змінам: суб'єкт змінюючи реальний світ змінюється і сам. Дані зміни, що супроводжують людину у процесі реалізації нею основних завдань провідної діяльності, сприяють утворенню зовнішніх та внутрішніх характеристик особистості.

Під зовнішніми характеристиками розуміються продукти матеріальної та духовної культури, у яких втілюються потенціальні сутнісні сили людини, а під внутрішніми – саме сутнісні структурні одиниці психіки, які формуються у процесі їх об'єктивації у діяльності та у продуктах діяльності.

Виходячи з такого розуміння детермінізму, виділяються і види детермінізму, а саме: системний детермінізм, детермінізм типу зворотнього зв'язку, детермінізм статичний та детермінізм цільовий. Найбільш поширеною і всеохоплюючою формою, що дозволить визначити психологічну сутність особистісних детермінант як системних утворень особистості, є розгляд детермінізму крізь призму зворотнього зв'язку, тобто, через розуміння наслідку та його причин і їх взаємозв'язку [7]. Таким чином, принцип детермінізму дозволяє конкретизувати проблему особистісних детермінант не крізь призму спрощеного їх розуміння, а саме як внутрішніх, глибинних психологічних одиниць, що відображають у собі зміст цілого в даному випадку зміст психічного.

Звідси, особистісні детермінанти можна визначити в якості психологічних одиниць, що відображають у собі структуру та систему цілого, що представлено психологічним в особистості [2].

Особистісні детермінанти це і причина і наслідок, що обумовлюються історією функціонування особистості, характером її соціальних взаємодій та специфікою функціонування психічних станів як компонентів структурної організації її психіки. Особистісні детермінанти формуються протягом онтогенетичного розвитку особистості, визначають його динаміку, змістовне наповнення якої впливає від сформованості особистості як структури до якої входять психологічні властивості, як форми проєкції особистістю власного внутрішнього досвіду. Саме тому вагомим значення у дослідженні особистісних детермінант набуває встановлення взаємообумовленості, взаємозв'язку та специфіки впливу психологічних властивостей на становлення й спрямування структури особистості.

Психологічні властивості – це структури, що формують динамічні образи та форми спрямованості особистості, її здібностей та характеру, входять до системно-структурної організації особистості і створюють узагальнений психологічний образ власного “Я”. Усі психологічні властивості особистості взаємопов'язані і взаємозумовлені, сплетені в одне ціле і мають прояв у конкретних видах діяльності. Наприклад, індивідуально-психологічні особливості в емоціях та волі – це емоційна збудливість і стійкість, рішучість, ініціативність особистості. У кожний даний момент емоційне переживання вже не те, яким було перед цим, і ще не те яким ми його передчуваємо, та водночас, певні переживання стають панівними, забарвлюючи всю поведінку людини, проявляючись у настрої як емоційному стані.

Психологічні властивості набувають характеру негативного впливу на розвиток особистості та її стійкість, як характерологічну особливість, лише у випадку їх переходу зі ситуативного прояву в якість афективних рис та у подальшому у форми психічних станів, які проявляються внаслідок стимулів, що мають як внутрішню причинність, так і зовнішньо детерміновані.

Вищеозначене підтверджується визначенням Н.Д. Левітова, який вказує на існування так званих психічних станів особистості, і визначає їх як цілісну характеристику психічної діяльності за визначений термін часу, що відображає специфіку протікання психічних процесів у залежності від характеру відображуваних

предметів і явищ дійсності, передуючого стану і психологічних якостей особистості [6].

Водночас, такі психологічні властивості як тривожність, агресивність, ригідність впливають на функціонування особистості. У випадку їх деструктивного спрямування, продукують, шляхом проекції внутрішніх суперечливих тенденцій на об'єктивне оточення, конфліктні тенденції у взаємодію. Дані психологічні властивості виступають одиницями психічного, які вказують на певні специфічні особливості у функціонуванні психічного. Дослідження таких психологічних одиниць дає можливість встановити характер функціонування особистості як шляхом встановлення специфіки їх прояву в соціальних взаємозв'язках, так і шляхом дослідження їхньої внутрішньої динаміки на основі встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Такі одиниці визначаються як особистісні детермінанти. Звідси, обґрунтування сучасних тенденцій щодо означення і функціонального впливу психологічних властивостей тривожності, агресивності, ригідності, фрустрованості дозволяє більш глибоко і ґрунтовно дослідити особистісні детермінанти, зокрема їх векторну активність і спрямованість на проекцію і активізацію негативного внутрішньоособистісного та міжособистісного конфліктування.

Розглянемо декілька психологічних властивостей особистості, що визначаються у якості особистісних детермінант та мають наслідками прояви у поведінковій сфері (конфліктність особистості), у комунікативній (стереотипні комунікації у формі конфліктогенів), у детермінації психологічних властивостей вторинного порядку, що формують конфліктогенну особистість.

Під конфліктністю як інтегральною психологічною властивістю найчастіше розуміється комплекс особистісних якостей, специфіки поведінки та особливостей комунікативної, емоційно-вольової, мотиваційної і інтелектуальної сфери особистості, які сприяють виникненню та ескалації конфліктів і конфліктних ситуацій [3]. У даному контексті відзначається, що конфліктність як вторинна та інтегральна психологічна властивість детермінується комплексом первинних психологічних властивостей або особистісних детермінант.

Тривожність розглядається нами як психологічна властивість, що спричиняє внутрішній психологічний дискомфорт і при наявному стійкому прояві набуває характеру тривоги і може стимулювати виникнення різноманітних конфліктних ситуацій. Тривога найчастіше визначається як психічний стан емоційного напруження, занепокоєння, важкого душевного дискомфорту, підвищеної вразливості при ускладненнях, загостреного почуття вини і недооцінки себе у ситуаціях очікування, невизначеності чи передчуття нечіткої погрози значущій рівновазі особистості. Тривога є проявом занепокоєння у ситуації, коли під загрозу ставиться цінність, що життєво важлива для існування особистості. Встановлено, що тривожність є наслідком активізації і невирішеності внутрішніх конфліктів, які як правило, належать до етичної сфери [5].

Тривожність у нормальному ступені прояву властива багатьом людям, але вона може стати домінуючою, роблячи відбиток на всю поведінку людини. Розрізняється “тривога-стан” і ”тривога-якість”. “Тривога-стан” – це короткочасна емоційна реакція, пов’язана з активізацією автономної нервової системи. “Тривога-якість” – є схильністю до реакції тривоги, її можна визначити по частоті реакцій тривоги, які виникають за довготривалий проміжок часу [3].

Тривога корелює з низьким рівнем *самоповаги*. У людини з низьким рівнем самоповаги “Я” менш стабільне, ніж у людини з високим рівнем самоповаги. Збільшення рівня самоповаги підсилює відчуття щастя, цілісності, енергії, власної корисності, свободи і комунікабельності. Зниження самоповаги підсилює відчуття нещастя, тривоги і обмежених можливостей. Визначено, що тривога відіграє конструктивну і позитивну роль у розвитку людини, причому тривога найчастіше не виступає причиною дезорганізації особистості, швидше вона стає наслідком чи вираженням такого стану. Елемент дезорганізації з’являється в тому випадку, коли відбувається дисоціація чи витіснення, і тривога являє собою не тільки спробу повернути витіснений зміст, але і прагнення всієї особистості до відродження єдності, гармонії, цілісності, здоров’я.

Таким чином, на прикладі такої психологічної властивості як тривожність можна констатувати, що основні характерні ознаки тривожності мають двозначний характер з позиції функціонування

особистісних детермінант: з одного боку тривожність виступає як детермінанта негативного особистісного спрямування, з іншого – як детермінанта самоусвідомлення, особистісного самовдосконалення та зростання.

Агресивність як первинна психологічна властивість особистості має прояв у готовності людини до агресивної поведінки, що спрямована на нанесення збитків іншій людині, на її приниження, примушення до будь-яких дій з можливим знищенням об'єкту агресії. Агресивність проявляється у ворожості і активному прагненні до наступальних чи насильницьких дій та існує у формі як відносно стійкої риси особистості, так і як ситуативної, що виникає як вид психологічного захисту. Даний вид агресивності пов'язаний із ситуативними змінними: недостовірною трактовкою намірів оточуючих, неможливістю отримання чи відсутністю зворотнього зв'язку. Така агресивність розвивається внаслідок маніпуляцій і обумовлюється стресами, фрустраціями, психотравмами. Ситуативна агресивність виступає як засіб досягнення значущої мети, як засіб психологічної розрядки чи задоволення потреби в самоствердженні.

Високий рівень агресивності більшою мірою розвиває конфліктність, створює конфліктні ситуації в процесі комунікативної взаємодії, має прояв у дезадаптації особистості, в її нездатності до кооперації та співробітництва. Агресивність як одна із найбільш виражених і відносно стійких характерологічних і поведінкових рис супроводжує певні види акцентуацій характеру та належить до особистісних детермінант конфліктності особистості.

Доцільно зауважити, що агресивність як якість особистості і агресивна поведінка (форма виявлення агресії) – різні аспекти, хоча досить часто вони ототожнюються. Агресивність найчастіше і розуміється як схильність до агресивного, в тому числі і конфліктного реагування при виникненні фруструючої та конфліктної ситуації. Агресія – це поведінка особистості в даних ситуаціях. Дане означення виокремлює агресивність як властивість особистості. Важливо встановлення виду агресії у залежності від об'єкту, на який вона спрямована. Виокремлюється *аутоагресія* (спрямована на себе) та *гетероагресія* (спрямована на інших), при

цьому найчастіше аутоагресія властива жінкам, у той час, як гетероагресія притаманна чоловічій статі. Також, у дівчат більше розвинена установка на самозвинувачення, аніж у юнаків [6].

Агресивність як психологічна властивість виступає основою для формування і функціонування агресивності як особистісної детермінанти виникнення конфліктності. Генезис агресивності як особистісної детермінанти конфліктів дозволяє визначити також такі її якісні характеристики як конструктивність та деструктивність.

Доцільно також розглянути *ригідність* як психологічну властивість та особистісну детермінанту виникнення конфліктності. Ригідність обумовлює нездатність сприймати альтернативну або іншу поведінку, що суперечить власним принципам і ціннісним критеріям. В більшості випадків ригідні особистості інертні, погано адаптуються до нових обставин, некомунікабельні, егоцентричні і не сприймають компромісів. Особистісні детермінанти, що мають місце у формуванні і становленні ригідної особистості сприймаються особистістю з позиції неусвідомленого визнання власної ніщивності і блокуються у будь-якому їх прояві. Ригідні особистості не здійснюють внутрішню оцінку ситуації, саме в зв'язку з їх високим рівнем невротичності, що проектує блокування прояву власних як конструктивних, так і деструктивних рис, так як і ті і інші ригідною особистістю знецінюються [6].

Виокремлюють ригідність у таких типових видах її прояву:

- мисленнева ригідність як схильність до розумових стереотипів;
- функціональна ригідність як схильність сприймати функції об'єктів у зафіксованому незмінному вигляді;
- ригідність як особистісна інертність, безініціативність тощо.

В цілому, треба відзначити, що психологічні властивості тривожності, агресивності, ригідності виступають як особистісні детермінанти виникнення конфліктності особистості.

Особистісні детермінанти формуються і активізуються у процесі розв'язання вікових криз і, як наслідок, функціонування вікових новоутворень.

Так, наприклад, основним новоутворенням підліткового віку виступає самосвідомість як новий, якісний рівень у становленні

особистості, водночас, за умови відсутності позитивного особистісного досвіду психологічна специфіка самосвідомості здатна деструктивно впливати на подальше функціонування особистості. Спостерігаючи за підлітком, ми можемо розпізнавати вибіркочну дію психологічних механізмів самосвідомості, а саме: елементи самоаналізу, передумови до самопізнання та саморегуляції, самоприйняття за умови активної підтримки оточуючих. Розвиток і вплив психологічних механізмів самосвідомості сприяє активному розвитку творчого мислення, психологічна спрямованість якого є суб'єктивною, що засвідчує не тільки творчого мислення, але і спрямованість до позитивного або саногенного мислення у функціонуванні структури особистості.

Виокремлюючи *позитивне мислення* як особистісну детермінанту, що першочергово спрямована на забезпечення особистісного розвитку людини, доцільно встановити спрямованість процесів мислення, а саме: у напрямку конструктивного самоаналізу та самопізнання чи ж у напрямку надмірного самозаглиблення, що може призвести до негативних і навіть трагічних наслідків. Звідси, можна констатувати, що позитивне мислення є психологічною детермінантою, яка в залежності від об'єктивних чинників та суб'єктивного внутрішнього потенціалу людини може деструктивно або конструктивно впливати на особистість, стимулювати особистісне самовдосконалення.

Особистісні детермінанти у розрізі даного дослідження виступали тими психологічними одиницями, які дозволяли досліджувати особистість її структуру та системну організацію з позиції проєкції та подолання конфліктів. Водночас, кожна нова проблема дослідження структури особистості здатна визначати і встановлювати власні особистісні детермінанти як структурні змістовні одиниці функціонування особистості у розрізі досліджуваного психологічного феномена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания // Под редакцией А.А.Бодалева. – М.: Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996. – 384 с.
2. Выготский Л. Мышление и речь: Сборник / Лев Выготский. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Хранитель, 2008. – 668 с.
3. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта. – К.: МАУП, 2002. – 256 с.
4. Ломов Б.Ф. Проблема общения в психологии. – М., 1981. – 212 с.
5. Мей Роло Смысл тревоги. – М.: НФ Класс, 2001. – 171 с.
6. Пов'якель Н.І., Макарчук Н.О. Особистісні детермінанти подолання конфліктності в юнацькому віці: Навчально-методичний посібник. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, “Автореферат”, 2006. - 72 с.
7. Словарь психолога-практика / Сост.: С.Ю.Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Харвест, 2005 – 976 с.

Представлен теоретический анализ проблемы конфликтности личности в контексте выделения и формирования личностных детерминант. Исследовано теоретические предпосылки формирования личностных детерминант как психологических единиц к преобразованию конфликтности личности в осознанный ресурсный потенциал личностного роста.

Ключевые слова: онтогенез, детерминизм, детерминация, личностные детерминанты, психологические качества, конфликтность

The theoretical analysis of the problem of the privacy conflictivity in the context of private determinant extraction and formation is presented in the article. Theoretical startpoint of the necessarily of the privacy determinants formation is analyses as psychological units for the transformation of private conflictivity into the minded resource potential of the privacy development.

Key words: Ontogenesis, determinism, determination, private determinants, psychological properties, conflictivity